

BƏDİİ ÜSLUBUN ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Sevil NƏCƏFOVA,

ADNSU-nin «Azərbaycan dili» kafedrasının müəllimi

Açar sözlər: söz, dil, ədəbiyyat, üslub

Ключевые слова: слово, язык, литература, стилистические

Key words: word, language, literature, stylistic

Üslubiyyat bir termin kimi XX əsrin ikinci rübündə elmə daxil olmuş, əsasən, ədəbiyyatşünaslığa aid edilmişdir. Keçən əsrin 40-cı illərindən başlayaraq dilçilikdə və ədəbiyyatşünaslıqda lider V.V.Vinoqradov üslubiyyatın müstəqil dil sahəsi olduğunu sübut edərək göstərdi ki, bədii üslub məhz bədii dillə yaranır. Buna görə də o, dilçilik sahəsi olmalıdır.

Mövcud funksional üslublar içərisində isə fikrin dürüst, dəqiq ifadəsi bütün üslublardan tələb olunur, lakin dəqiqlik və dürüstlük təzahürü üçün hər üslubun özünə məxsus forması vardır və ədəbi dilə, onun normalarına daha çox təsir göstərən bədii üslubdur.

Bədii üslubda obrazlılıq ədəbi dilin bütün dövrləri üçün ümumi və eyni deyildir. Belə ki, ayrı-ayrı üslubi qollarda obrazlılıq müxtəlif təzahürə malik olduğu kimi ayrı-ayrı dövrlərdə də obrazlılıq tam eyniyyət təşkil etmir və funksional imkanlarının genişliyinə görə aparıcı xarakterə malikdir. Ona görə də bədii üslubda bütün üslubların nümunələrinə rast gəlmək olar. Bununla belə, bədii üslub dilin imkanlarından bədii təsvir məqsədi ilə istifadəsinə görə fərqlənir.

Professor Ə.Dəmirçizadə bədii üslub üçün ekspressivlik, emosionallıq və

təsvir vasitələrindən fərdi istifadənin mühüm olduğunu göstərir. «Bədii üslub və ya bədii dil obrazlı dildir: bu üslubda obrazı-surəti daha canlı rəsm etmək üçün ən əlverişli sözü və ya ifadəni tapıb işlətmək tələb olunur». (Bax: Ə.Dəmirçizadə Azərbaycan dilinin üslubiyyatı, Bakı, 1962, səh.31-33).

Bədii üslubun leksik imkanları olduqca genişdir. Burada çoxmənalı və məcazi sözlərdən, dialektizmlərdən, alınma sözlərdən, jarqonlardan, danışıq dili elementlərindən, leksik vasitələrdən və s. üslubi məqsədlər üçün istifadə olunur.

Azərbaycan ədəbi dilində xüsusi yeri olan bədii üslub yazıyaqədərki şifahi ədəbi dilimizin poetik üslubu əsasında formalaşmışdır. Bu üslub ədəbi dilin və xalq danışıq dilinin xüsusiyyətləri əsasında get-gedə daha da zənginləşmişdir. Professor Afad Qurbanov bununla bağlı yazır ki, bədii üslub müstəqil və zəngin funksional üslubi yükə malik dil hadisəsidir. Bədii üslub öz xüsusiyyətləri və əlamətləri ilə olduqca obrazlı, emosional və ekspressivdir. Bu üslub başqa funksional üslublara nisbətən xalq danışıq dilinə daha yaxındır.

A.Babayev isə bədii üslubun əsas keyfiyyətlərindən biri kimi: «Bədii üslubda estetik anlayış əsas aparıcı

keyfiyyətlərdən olmalıdır» qeyd edir.

Ədəbi dilin digər funksional üslublarından fərqli olaraq, dildən bütünlüklə ancaq bədii üslubda istifadə edilir. Bədii üslubun öz səciyyəvi elementləri vardır: bədii üslub məcazlar sistemi, yüksək ifadə qüvvətinə malik olan kəlmələri ilə fərqlənir. Bundan əlavə, dilin ən zəruri və ifadəli vasitələri sayılan sinonim cərgələri bütün zənginliyi və rəngarəngliyi ilə bədii əsərlərin dilində fəaliyyət göstərir. Ədəbi dilimizin təşəkkülü və tərəqqisi, onun formalaşması tarix boyu həmin üslub vasitəsilə gerçəkləşmişdir. Bədii üslub fərdi üslublar sayəsində inkişaf edərək, ədəbi dilin də tərəqqisinə və zənginləşməsinə, yeni normalarla təmin olmasına xidmət etmişdir. Odur ki, bədii üslub ədəbi dilin funksional üslubları sistemində mərkəzi yer tutur: «O, ədəbi dilin bir növ özəyidir. Bədii dil ümumxalq dilinin ən gözəl nümunəsi, onun daxili imkanlarının təcəssümüdür».

Bədii üslubda ekspressivlik və emosionallıq yaratmaq da çoxmənalı sözlərin mühüm rolu vardır. Dilin lüğət tərkibində istər adların, istərsə də feillərin çoxmənalılığı özünü göstərir ki, bu da bədii üslubda öz əksini tapır.

Üslubun yaranması və çoxlu üslubların meydana gəlməsi dilin inkişafı ilə bağlıdır. Bütün dil üslubları dilin tarixi inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Funksional üslubların bir növü kimi özünü təsdiqləmiş bədii üslub milli-bədii təfəkkürün ifadəsi olmaqla, obrazlı, ifadəli nitq formasıdır. Ədəbi dilimizin ilk mükəmməl qollarından biri olan bədii üslub tarixən də qədimdir.

Bədii üsluba bədii nitq, bədii dil adları ilə yanaşı, funksional imkanlarının genişliyinə görə bir sıra hallarda ümumən ədəbi-bədii dil də deyilir.

Bədii üslubda yazıçının həyatla bağlı fikir və düşüncələri bədii şəkildə, müxtəlif təsvir vasitələri ilə ifadə olunur. Bədiilik, müxtəsərlik, yığcamlıq, lakoniklik bədii üslubun əsas xüsusiyyətləridir.

Dilçilikdə bədii dilin öyrənilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Nitqin poetik formasını anlamaq istəməyən dilçi, dilçilik problemlərinə biganə qalan və dilçilik üslubları ilə tanış olmayan ədəbiyyatşünas hər ikisi eyni dərəcədə dözülməz anaxronizmdir. (R.Yakobnovdan gətirilmiş bir sitat. R.M.Samarinin «Проблемы стиля в современной зарубежной науке» adlı məqaləsindən götürülmüşdür. Вах: «Научные доклады высшей школы. Филологические науки». №3, 1962, səh.19).

R.A.Budaqov dilin müxtəlifliyini nəzərə alaraq dilçilik üslubiyyatının aşağıdakı problemlər üzrə ayrılmasını zəruri hesab edir. 1.Ümumxalq dilinin üslubiyyatı; 2.Ədəbi dilin üslubiyyatı; 3.Bədii dilin üslubiyyatı.

Akademik V.V.Vinoqradov isə dil və nitq anlayışlarının fərqli tərəflərinin nəzərə alınmasını vacib bilir: 1.Struktur üslubiyyat olan ədəbi dilin funksional üslublarını, onlar arasındakı əlaqələri öyrənir. 2.Nitqin üslubiyyatı. Nitqin üslubiyyatı şifahi və yazılı nitqin ictimai cəhətdən şərtlənmiş növlərini, janrlar arasında olan incə semantik üslubu fərqlərini, nitqin intonasiyasını öyrənir. 3.Bədii ədəbiyyatın üslubiyyatı. Bu da

bədii dili, bədii fərdi üslubları, müxtəlif janr növlərinin nitqini öyrənir. (Вах: В.В.Виноградов Стилистика. Теория политической речи. Политика М., 1963, с.13).

Dilçilik ədəbiyyatında funksional üslubların növləri və onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin mövcudluğu qeyd olunmuşdur. A.Quliyeva üslubların əlaqəsinin 2 istiqamətdə aparıldığını göstərmişdir: 1) bir üslubun digər üslubla qarşılıqlı əlaqəsi; 2) bir üsluba məxsus müəyyən elementin və ya elementlərin digər üslubda təzahürü. Eyni zamanda, alimə görə: «Ədəbi dilin üslublarının özünə məxsus xüsusiyyətləri olsa da, onlar bir dil sistemində mövcuddur».

Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərin, ümumi və fərqli cəhətlərin üzə çıxarılması dilin üslublar sisteminin daxili mexanizmini, dil vahidlərinin üslubi cəhətdən diferensiallaşma imkanlarını müəyyənləşdirmək üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbi dilimizin, xüsusilə onun bədii üslubunun səlisliyi və aydınlığı, bədii ədəbiyyatda həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan M.Arif «Dil və üslub» məqaləsində yazır: «Uzunculuqdan qaçıb qısa və mənalı yazmaq, təsvirlərdə tam, düzgün, səhih bədii mənzərələr və surətlər yaratmağı bacarmaq, fikri sadə və aydın ifadə etmək, insan xasiyyətlərini təsvir edərək buna uyğun dil tapmaq, jarqona yol vermədən ümumi Azərbaycan ədəbi dili dairəsində hərəkət etmək, xüsusilə elə yazmaq ki, oxumaq asan və xoş olsun».

Böyük tənqidçi H.Mehdi belə hesab edirdi ki, «Bədii sözün ecazkar qüdrətinə layiqli ehtiram göstərmək yazıçı mədəniyyətidir».

Məşhur bir ifadə var: «Üslub insandır» (Buffon).

Dahi M.Füzuli «Divanı»nın müqəddiməsində öz üslubunu necə çətinliklə tapması barədə belə demişdir: «Elə vaxtlar olmuşdur ki, gündüz axşama qədər düşüncə dəryasına dalıb, mənə gövhərini deşmişəm».

Bədii üslub poetik dili yetişdirən mühit olsa da, bütün istiqamətlərdə həmişə poetik səviyyə qazana bilmir.

«Poetik dil» ifadəsi ümumi abstrakt bir anlayış olmayıb, hər hansı konkret bir şairin adı ilə bağlanmaqla dil normalarının poetik dünyasını və poeziyanın dil işarələrindən tələbini ifadə edir.

Bədii üslub üçün əsas səciyyəvi xüsusiyyətlər bunlardır: 1) konkret hissi obrazlılıq, 2) bu və digər vasitələrdən istifadənin motivləşməsi, 3) gerçəkliyin dərk edilməsində müəllifin xüsusi bacarığının ifadə olunması, 4) kompozisiyanın orjinallığı.

Dilin bütün səviyyələri bədii üslubda fəallaşır.

X.Cabbarov yazır: «Bədii üslub, bədii yaradıcılıq-müdriliklə dolu, poetik kəşflər, obrazlı fikirlər xəzinəsidir. Obrazlılıq – söz, ifadə və cümlələrdə modellilik, şəkillilik, əyanilik, denotativlik keyfiyyətidir. Bu keyfiyyətlər xalqın mənəvi aləminin aynası sayılanlar dildə öz əksini iki formada tapır: 1) potensial obrazlılıq; 2) poetik obrazlılıq. Bunlardan birincisinin varlığı

ikincisinin varlığını şərtləndirir. Potensial obrazlılıq poetik obrazlılığın nüvəsidir».

A. Babayev isə bədii üslubun yaranma yollarından və şərtlərindən bəhs açmadan bu üslubun əsas xüsusiyyətlərini konkret şəkildə ümumiləşdirərək yazır:

1. Bədii üslub obyektiv gerçəklikdəki hadisə və əşyaları olduğu kimi deyil, onu bədii təfəkkür süzgəcindən keçirərək təsvir edir. Bu mənada bədii təsvirlə başqa təsvirləri fotoqraf və rəssamın təsvirinə bənzətmək olar; fotoqraf necə var, rəssam necə ola bilər şəkildə təsvir edir. Eləcə də bədii üslubda sənətkar öz yaradıcı təxəyyülünü də buraya əlavə edir.

2. Bədii üslubda faktlar və rəqəmlər, məntiqi silloqistik mühakimələr işlədilir. Əgər döyüş səhnəsini təsvir edərsə, tarixçi və elmi üslubun başqa nümayəndələri burada çoxlu rəqəmdən istifadə edəcəkdir. Yazıçı isə hadisəni bədii yolla-obrazlarla, təşbihlərlə, emosional ifadələrlə təsvir edəcəkdir. Əgər bir romanda oxusan ki, iki nəfər döyüş səhnəsində bir-birinə qarşı filan avtomatdan filan qədər atəş açdı, onda o əsər bədiiliyini itirmişdir.

«Poetik dil» funksional dilçiliyin nəzəri problemlərindən olub, ilkin olaraq Praqa strukturalistləri tərəfindən tədqiqatə cəlb edilmişdir. Praqa dilçilik məktəbi dil ünsiyyətinin Buter nəzəriyyəsinə əsaslanmışlar.

Praqalılar kimi rus formalistləri də xüsusi bir «poetik dilin» varlığını, bunun praktik dilə qarşı qoyulduğunu söyləyirlər. Onların fikrincə, praktik dil-də «dil təsəvvürləri müstəqil dəyərə

malik olmayıb, sadəcə ünsiyyət vasitəsidir», «poetik dildə» isə praktik məqsəd arxa plana keçir və dil birləşmələrinin özləri əsas məqsəd olur (poetik dildə kommunikativ funksiyanın minimum olduğu göstərilir)».

Struktur dilçilik məktəbi nümayəndələri bu fikirdədirlər ki, poetik dil sığallanmış, sistemli dil normalarını pozmağa cəhd edir və bu hal qanunauyğundur. Dünya dilçiliyində «əbədi dil» və «poetik dil» əslində «poetik dil» üçün bir fon təşkil edir. Bu mənada, ədəbi dil bədii ifadə tərzinin estetik və kommunikasiya imkanları üçün linqvistik baza rolunu oynayır. Lakin hər bir söz və ifadədə «mütləq iki ünsürün-həm kommunikativ, həm də estetik ünsürün iştirak etməsi» fikrini sırf nominativ mənalı bir sıra dil vahidlərinə tətbiq etmək olmur.

ƏDƏBİYYAT

1. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyatı. Bakı, "Azərtədrisnəşr", 1962.
2. Qurbanov A. Ümumi dilçilik, II cild. Bakı, "Elm", 2011.
3. Babayev A. Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları. Bakı, "Elm", 2001.
4. Həsənov H.N. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatının əsasları. Bakı Dövlət Universitetinin nəşri, 2003.
5. Ağayeva A.C. Bədii və Elmi üslub. Maarif nəşriyyatı, Bakı, 1988.
6. Cabbarov X. Bədii üslubda potensial və poetik obrazlılıq. Azərbaycan dili. Respublika elmi-metodik konfransının materialları. Bakı, 1984.
7. Əfəndiyeva T. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı, «Nurlan», 2007.

8. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2016.

9. Quliyeva A. Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr.

10. Verdiyeva L., Ağayev T., Adilov M. Dilçilik problemləri. Bakı, Maarif, 1982.

11. Будагов П.А. Литературный язык и языковые стили. М. 1967.

12. Виноградов В.В. Стилистика. Теория политической речи. Политика М. 1963.

РЕЗЮМЕ

Основные характеристики и художественного стиля

Эта статья демонстрирует художественный стиль, одну из первых совершенных веток в нашем литературном языке.

Как тип функционального стиля, зарекомендовавший себя художественный стиль, является формой выразительного, искусного выражения художественного мышления. Вот почему он исторически древний. Художественный стиль также называют художественной речью и художественным языком. Широкий спектр функциональных возможностей художественного стиля обычно представлен в

литературно-художественный язык.

В этом стиле взгляды писателя на жизнь являются артистическими, разными иллюстрируется иллюстрациями. Художественное, частотное, компактное, лаконичное искусство является одной из главных особенностей стиля.

SUMMARY

Key features of artistic style

This article demonstrates artistic style, one of the first perfect syllables in our literary language.

As a type of functional style, self-approved art style is a form of expressive, expressive expression, expressing national-artistic thinking. Therefore, it is historically ancient. Artistic style is also called artistic speech and artistic language. In terms of the width of the functionality, artistic style is commonly referred to as literary-artistic language.

In this style, the writer's ideas and thoughts on life are expressed in a rhythmic way, with various means of expression. Artistry, indulgence, compactness, laconic is one of the main features of the artistic style.

The style of art style varies peculiarly.